

WPŁYW RESOCJALIZACJI NA BEZPIECZEŃSTWO WEWNĘTRZNE W POLSCE

IMPACT OF RESOCIALISATION ON INTERNAL SECURITY IN POLAND

Karolina Łada¹

ABSTRAKT

Celem pracy jest przedstawienie wpływu resocjalizacji na bezpieczeństwo wewnętrzne w Polsce. Artykuł skupia się na osobach trafiających i powracających do zakładów karnych, na rodzaju najczęściej popełnianych przez nie przestępstw, ich przedziale wiekowym oraz skali powrotu do przestępczości. Praca przedstawia również odstąpienie od przestępczości oraz działania, które wpływają na ostateczną przemianę więźniów. Odstąpienie od popełniania czynów niedozwolonych wpływa na większe poczucie bezpieczeństwa wśród obywateli, a w konsekwencji przyczynia się do większego bezpieczeństwa kraju. Praca została napisana na podstawie aktów prawnych, źródeł książkowych, artykułów z prac zbiorowych, strony internetowej Służby Więziennej oraz statystyk Służby Więziennej.

SŁOWA KLUCZOWE

resocjalizacja, bezpieczeństwo, więzienie

ABSTRACT

The aim of the work is to present the impact of rehabilitation on internal security in Poland. The article focuses on those returning to prison, what crimes

¹ Praca licencjacka napisana w Katedrze Prawa Administracyjnego i Nauk o Bezpieczeństwie pod kierunkiem dr Bogdana Chmielińskiego.

they commit most often, in what age range they commit them most often, and what the scale of the return to crime looks like. The important content includes the last section, which presents the withdrawal from crime, focuses on actions that affect the final transformation of prisoners. Refraining from committing torts increases the sense of security among citizens and thus contributes to greater security for the country. The work was written on the basis of legal acts, book sources, articles from collective works, the website of the Prison Service and prison service statistics.

KEY WORDS

resocialisation, security, prison

SKALA POWODZEŃ RESOCJALIZACJI

Skazanym jest osoba fizyczna, która została uznana winną popełnienia przestępstwa, a sąd w postępowaniu karnym prawomocnym wyrokiem lub nakazem karnym wymierzył jej karę bądź środek karny. Sprawca czynu karalnego posiada status skazanego od chwili uprawomocnienia się orzeczenia przez całe postępowanie wykonawcze aż do zatarcia skazania². Aby bliżej przyjrzeć się zjawisku skali powodzeń resocjalizacji, trzeba najpierw sprawdzić, jak duży przyrost osób skazanych miał miejsce w ciągu czterech lat (2017-202), za jakie przestępstwa zostały skazane oraz w jakim były wieku. Jako dane do opracowania tabeli zostały wykorzystane statystyki roczne ze strony internetowej Służby Więziennej.

Tabela 1. Średnia liczba osób skazanych w latach 2017-2020

Rok	Średnia liczba osób skazanych		
	Mężczyźni	Kobiety	Młodociani
2017	63 897	2 395	1 059
2018	63 128	2 556	903
2019	62 646	2 645	799
2020	58 497	2 578	651

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze statystyk SW.

² <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/wymiar-sprawiedliwosci/wymiar-sprawiedliwosci/osadzeni-wzakladach-karnych-i-aresztach-sledczych,2,1.html>, (dostęp 22.04.2021 r.)

Jak wynika z danych zawartych w tabeli, średnia liczba skazanych mężczyzn oraz młodocianych wskazuje tendencję spadkową, która utrzymuje się od 2017 roku. Wśród kobiet w okresie 2017-2019 średnia liczba skazanych wykazywała wzrost, a od 2019 roku – spadek. Następną omawianą kwestią jest ilość orzeczeń według rodzajów przestępstw wśród kobiet, mężczyzn oraz młodocianych. Na podstawie statystyk zostało opracowane zestawienie dziesięciu najliczniej popełnianych przestępstw wśród wymienionych powyżej grup klasyfikacyjnych.

Tabela 2. Struktura przestępczości kobiet w latach 2017-2020

Przestępstwa z KK	Rok			
	2017	2018	2019	2020
Art. 148 § 1	423	438	446	446
Art. 149-162	202	187	205	207
Art. 173-180	68	77	90	75
Art. 189-193	33	45	61	64
Art. 207	100	91	97	86
Art. 209	52	52	133	148
Art. 278	350	356	363	359
Art. 279	174	206	188	193
Art. 280 § 1	256	246	227	226
Art. 281,283,295	729	757	796	708

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze statystyk SW.

Z danych zawartych w tabeli wynika, że w ciągu czterech lat przestępczość kobiet wzrosła w przypadku pięciu czynów zabronionych, przy czym zmienne tendencje z ostatecznym wzrostem można zaobserwować w dwóch

przypadkach, a spadkową w pozostałych pięciu przypadkach, przy czym w trzech przypadkach są to zmienne tendencje z ostatecznym spadkiem.

Wzrost przestępczości można zaobserwować w czynach takich jak: zabójstwo – art. 148 § 1; w przestępstwach przeciwko wolności: bezprawne pozbawienie wolności – art. 189, groźbę karalną – art. 190, uporczywe nękanie i kradzież tożsamości – art. 190a, zakłócanie miru domowego – art. 193 oraz w uchylaniu się od obowiązku alimentacyjnego – art. 209.

Zmienne tendencje z ostatecznym wzrostem można zaobserwować w czynach zabronionych, takich jak: przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu (zabójstwo noworodka – art. 149, wymuszona aborcja – art. 153, nieumyślne spowodowanie śmierci – art. 155, ciężki, średni i lekki uszczerbek na zdrowiu – art. 156-157, uszczerbek na zdrowiu dziecka poczętego – art. 157a, nieudzielenie pomocy – art. 162 oraz w kradzieży z włamaniem – art. 279). Spadek przestępczości wśród kobiet można zaobserwować w czynach zabronionych, jak na przykład rozbój – art. 280 § 1. Zmienne tendencje z ostatecznym spadkiem są zauważalne w przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, z których można przykładowo wymienić: katastrofę w komunikacji – art. 173, czy prowadzenie pojazdu w stanie nietrzeźwości lub pod wpływem środka odurzającego – art. 178a; znęcanie się – art. 207; kradzież – art. 278; kradzież rozbójniczą – art. 281 oraz wypadek mniejszej wagi – art. 283.

Tabela 3. Struktura przestępczości mężczyzn w latach 2017-2020

Przestępstwa z KK	Rok			
	2017	2018	2019	2020
Art. 148 § 1	3 423	3 432	3 435	3 384
Art. 149-162	3 554	3 438	3 335	2 949
Art. 173-180	5 482	5 375	5 391	5 026
Art. 197 § 1	1 095	1 162	1 208	1 190
Art. 207	3 746	3 464	3 448	2 977
Art. 209	2 389	3 053	5 277	4 954

Art. 278	5 009	4 370	4 272	3 794
Art. 279	11 664	11 116	10 280	8 749
Art. 280 § 1	7 346	7 102	6 895	6 776
Art. 281, 283-95	8 463	8 174	7 881	6 012

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze statystyk SW.

Z danych zawartych w tabeli numer 3, wynika, że w przeciągu czterech lat przestępczość mężczyzn spadła w przypadku sześciu czynów zabronionych, w czterech przypadkach można zaobserwować zmienne tendencje z ostatecznym spadkiem, można także zaobserwować, że w przedstawionych powyżej czynach nie jest widoczna wzrostowa tendencja przestępczości.

Spadek przestępczości wśród mężczyzn widoczny jest w czynach zabronionych, takich jak: przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu, które obejmują m.in.: doprowadzenie do samobójstwa – art. 151, aborcję za zgodą kobiety – art. 152, śmierć kobiety jako następstwo aborcji – art. 154, bójkę i pobicie – art. 158; znęcanie się – art. 207; kradzież – art. 278; kradzież z włamaniem – art. 279; rozbój z użyciem przemocy – art. 280 § 1; a także przykładowo kradzież rozbójniczą – art. 281, przywłaszczenie – art. 284, oszustwo – art. 286, zniszczenie mienia ruchomego – art. 288, paserstwo – art. 291-293.

Zmienne tendencje z ostatecznym spadkiem można zaobserwować w następujących czynach zabronionych: zabójstwo – art. 148 §1; przestępstwa przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, z których można przykładowo wymienić: spowodowanie bezpośredniego niebezpieczeństwa katastrofy – art. 174, niedostosowanie się do polecenia zatrzymania pojazdu mechanicznego – art. 178b; a także zgwałcenie i wymuszenie czynności seksualnej – art. 197 §1 oraz uchylanie się od obowiązku alimentacyjnego – art. 209.

Tabela 4. Struktura przestępczości młodocianych w latach 2017-2020

Przestępstwa z KK	Rok			
	2017	2018	2019	2020
Art. 148 §1	55	37	53	47
Art. 149-62	122	111	93	59
Art. 173-80	53	46	42	29
Art. 197 § 3	18	16	12	18
Art. 198-205	19	30	21	20
Art. 278	137	95	86	76
Art. 279	248	189	165	121
Art. 280 § 1	304	258	303	225
Art. 280 § 2	113	94	91	90
Art. 281, 283-295	164	122	134	99

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze statystyk SW.

Z danych zawartych w tabeli numer 4 wynika, że w przeciągu czterech lat przestępczość młodocianych spadła w przypadku pięciu czynów zabronionych, w czterech przypadkach można zaobserwować zmienne tendencje z ostatecznym spadkiem, a tendencję wzrostową można zaobserwować tylko w jednym, przy czym jest ona zmienna.

Spadek przestępczości wśród mężczyzn można zaobserwować w przestępstwach przeciwko życiu i zdrowiu, takich jak: doprowadzenie do samobójstwa – art. 151, aborcja za zgodą kobiety – art. 152, nieumyślne spowodowanie śmierci – art. 155, bójka i pobicie – art. 158; w przestępstwach przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji można przykładowo wymienić sprowadzenie bezpośredniego niebezpieczeństwa katastrofy – art. 174, niedostosowanie się do polecenia zatrzymania pojazdu mechanicznego – art. 178b; kradzież – art.

278; kradzież z włamaniem – art. 279; rozbój z użyciem niebezpiecznych narzędzi – art. 280 § 2.

Zmienne tendencje z ostatecznym spadkiem można zaobserwować w takich czynach: zabójstwo – art. 148 §1; przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, wśród których znajdują się m.in.: seksualne wykorzystanie małoletniego – art. 200, elektroniczna korupcja seksualna małoletniego – art. 200a, kazirodztwo – art. 201, publiczne prezentowanie treści pornograficznych – art. 202, stręczycielstwo, sutenerstwo i kuplerstwo – art. 204; rozbój z użyciem przemocy – art. 280 §1; a także przykładowo kradzież rozbójnicza – art. 281, przywłaszczenie – art. 284, oszustwo – art. 286, zniszczenie mienia ruchomego – art. 288, paserstwo – art. 291-293. Wzrost przestępczości ze zmienną tendencją można zaobserwować jedynie w przypadku gwałtu małoletniego, rodzeństwa lub gwałtu zbiorowego – art. 197 § 3.

Tabela 5. Skazani według wieku w latach 2017-2020

Wiek	Kobiety				Mężczyźni			
	2017	2018	2019	2020	2017	2018	2019	2020
15-16	0	0	1	2	1	0	0	1
17-18	8	4	6	4	63	38	49	29
19-21	78	92	80	65	1 963	1 648	1 443	1 180
22-24	182	182	187	182	5 147	4 536	4 041	3 144
25-27	246	257	248	244	6 470	6 001	5 680	4 750
28-30	270	287	309	273	7 182	6 748	6 357	5 527
31-33	327	311	311	306	7 583	7 173	7 073	6 156
34-36	265	298	345	349	7 521	7 518	7 592	6 931

37-39	289	285	310	310	6 248	6 188	6 597	6 408
40-42	250	254	277	286	5 341	5 456	5 780	5 602
43-45	206	203	264	232	4 174	4 448	4 988	4 591
46-48	147	165	181	202	3 311	3 437	3 745	3 509
49-51	103	143	139	122	2 637	2 632	2 829	2 724
52-54	115	106	130	102	2 386	2 192	2 316	2 185
55-57	94	87	88	92	1 941	1 861	1 826	1 703
58-60	85	83	96	89	1 663	1 597	1 628	1 355
61-63	64	66	59	52	1 120	1 153	1 223	1 103
64-66	40	45	52	48	641	730	817	736
67 i więcej	39	31	46	46	644	687	827	853

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze statystyk SW.

Informacje zawarte w tabeli numer 5, ukazują zależność pomiędzy liczbą skazań za czyny niedozwolone a wiekiem sprawców. Analizując powyższe dane, można zauważyć dwie tendencje. Pierwsza wskazuje, że przestępczość kobiet jest dużo niższa niż mężczyzn, najwięcej kobiet (349) skazano w roku 2020, a wśród mężczyzn najwięcej skazań (7592) miało miejsce w roku 2019. Drugą tendencją jest wzrost i spadek przestępczości według wieku.

Wśród kobiet przyrost przestępczości w latach 2017-2018 można zaobserwować w przedziale wiekowym 31-33 lata, a w latach 2019-2020 wiek kobiet, popełniających czyny zabronione, zmienił się na przedział 34-36 lat. Po osiągnięciu maksymalnych liczb skazanych, razem ze zwiększającym się wiekiem kobiet, zmniejsza się liczba ich skazań. Przyglądając się zestawieniom liczbowym z czterech lat, można zaobserwować jedenaście przedziałów wiekowych,

charakteryzujących się zmiennymi tendencjami z ostatecznym spadkiem. Są to następujące przedziały wiekowe: 17-33, 43-45, 49-54 oraz 58-66. Zmienną tendencję z ostatecznym wzrostem liczby skazań wykazuje przedział 55-57 lat. Wzrost liczby kobiet, uznanych jako winne popełnienia przestępstwa, jest widoczny w następujących przedziałach wiekowych: 15-16, 34-42, 46-48 oraz 67 i więcej.

Wśród mężczyzn przyrost przestępczości w roku 2017 można zaobserwować w przedziale wiekowym 31-33 lata, a w latach 2018-2020 wiek mężczyzn, popełniających czyny zabronione, zmienił się na przedział 34-36 lat. Po osiągnięciu maksymalnych liczb skazanych, tak samo jak w przypadku kobiet, razem ze zwiększającym się wiekiem mężczyzn zmniejsza się liczba skazań. Przyglądając się zestawieniom liczbowym z czterech lat, można zaobserwować jedenaście przedziałów wiekowych, charakteryzujących się zmiennymi tendencjami z ostatecznym spadkiem. Są to następujące przedziały wiekowe: 17-18, 34-54 oraz 58-66. Zmienną tendencję z ostatecznym wzrostem liczby skazań wykazuje przedział 15-16 lat. Spadek liczby mężczyzn, uznanych jako winnych popełnienia przestępstwa, jest widoczny w przedziałach wiekowych 19-33 oraz 55-57. Natomiast wzrost liczby osób skazanych możemy zaobserwować wśród mężczyzn w wieku 67 i więcej.

Na podstawie tabeli możemy także zaobserwować ilość skazanych młodocianych na podstawie ich wieku. Według słowniczka z kodeksu karnego młodocianym jest sprawca, który w chwili popełnienia czynu zabronionego nie ukończył 21 lat i w czasie orzekania w pierwszej instancji 24 lat³. Zarówno wśród kobiet, jak i mężczyzn, największą ilość skazanych osób można zaobserwować w przedziale wiekowym 19-21 lat. Najwięcej dziewcząt skazano w roku 2018 (92 osoby), a chłopców w 2017 roku (1963 osoby). W obu przypadkach mamy do czynienia ze zmienną tendencją z ostatecznym spadkiem, wśród dziewcząt w wieku 15-21 lat, a wśród chłopców 15-18 lat. W przedziale wiekowym 19-21 widoczna jest tendencja spadkowa wśród chłopców, uznanych jako winnych popełnienia przestępstwa, z prawomocnym wyrokiem sądu.

³ Art. 115 § 10 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz. U. z 2020 r., poz. 1444.).

RECYDYWA

Termin recydywa wywodzi się z języka łacińskiego, od wyrazów *recedere*, *re-cido* i oznacza ponowne popełnienie przestępstwa, zatem recydywistą można nazwać osobę już karaną, która ponownie popełniła przestępstwo. W literaturze można znaleźć trzy ujęcia recydywy: kryminologiczną, jurydyczną oraz penitencjarną. Najszerszy zakres pojęciowy posiada pierwsza z nich i opisuje osobę, która ponownie popełniła przestępstwo. Najważniejsze w tym przypadku jest uznanie czynu za przestępstwo, nie ma natomiast znaczenia wykrycie danego przestępstwa, skazanie sprawcy, czy odbycie kary. Ważne jest sklasyfikowanie danego czynu przez ustawę za przestępstwo.

W kryminalistyce osoba powracająca do przestępczości definiowana jest jako „sprawca, który działalność przestępczą traktuje jako główne lub uboczne, ale stałe zajęcie dochodowe⁴”. Na gruncie kryminalistyki istnieją także bardziej wyczerpujące definicje, jeśli sprawca charakteryzowany jest przez pryzmat profesjonalizacji aktywności antyspołecznej. W myśl takiej definicji zawodowy przestępca to „osobnik, który, niejako nawykowo, w drobiazgowy sposób przygotowuje swe przestępcze operacje, nie pozostawiając w nich żadnego miejsca dla przypadku, nie podejmuje żadnego bezużytecznego ryzyka, unika jałowej destrukcji, wykazuje empiryczną i wycinkową znajomość kodeksu karnego oraz kryminalistyki, szacuje szanse wykrycia, ścigania, skazania, odbycia kary⁵”.

Artykuł 64 kk opisuje dwie odmiany recydywy jurydycznej: szczególną podstawową i wielokrotną. Przepisy określają formalne warunki uznania, że sprawca popełnił przestępstwo w warunkach powrotu do przestępstwa, co wiąże się z negatywnymi konsekwencjami w postaci obostrzenia odpowiedzialności karnej. Stanowi to wyraz polityki karnej państwa, które uważa zjawisko recydywy za patologię społeczną, będącą poważnym zagrożeniem dla porządku publicznego i bezpieczeństwa obywateli i państwa.

Recydywa szczególna podstawowa zachodzi, gdy sprawca, skazany za przestępstwo umyślne na karę pozbawienia wolności popełnia w ciągu 5 lat po odbyciu co najmniej 6 miesięcy kary umyślne przestępstwo podobne do przestępstwa, za które był już skazany. W takich okolicznościach sąd może wymierzyć karę przewidzianą za przypisane sprawcy przestępstwo w wysokości do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę.

⁴ A. Solarz, *Zagadnienie przestępczości zawodowej w Polsce*, Warszawa 1967, s. 74.

⁵ M. Kulicki, V. Kwiatkowska-Darul, L. Stępka, *Kryminalistyka*, Toruń 2005, s. 25.

Recydywa wielokrotna zachodzi, gdy sprawca uprzednio skazany w warunkach określonych w recydywie szczególnej podstawowej odbył łącznie co najmniej rok kary pozbawienia wolności i w ciągu 5 lat po odbyciu w całości lub części ostatniej kary popełnia ponownie umyślne przestępstwo przeciwko życiu lub zdrowiu, przestępstwo zgwałcenia, rozboju, kradzieży z włamaniem lub inne przestępstwo przeciwko mieniu popełnione z użyciem przemocy lub pod groźbą jej użycia Sąd wymierza karę pozbawienia wolności, przewidzianą za przypisane przestępstwo w wysokości powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia, a może ją wymierzyć do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę⁶.

Zjawisko recydywy penitencjarnej obejmuje skazanych z przeszłością kryminalną, którzy ponownie odbywają karę pozbawienia wolności, karę aresztu, aresztu wojskowego i zastępczą karę pozbawienia wolności. Możliwe jest także zaliczenie kary grzywny lub kary ograniczenia wolności, zamienionych na poczet kary pobawienia wolności. Niewystarczające dla przyjęcia recydywy penitencjarnej jest zastosowanie tymczasowego aresztowania lub kary porządkowej, które miały postać pozbawienia wolności. Wyjątek stanowi zaliczenie tymczasowego aresztowania na poczet wymierzonej kary pozbawienia wolności lub aresztu.

W przypadku omawianej recydywy nie ma znaczenia klasyfikacja przestępstw jako podobnych. Ważne jest ponowne odbywanie kary pozbawienia wolności za umyślne przestępstwa podobne oraz inne przestępstwa lub wykroczenia. Umyślność popełnienia czynu musi być stwierdzona prawomocnym wyrokiem sądu. Recydywista penitencjarny odbywa karę pozbawienia wolności w zakładzie dla recydywistów pod warunkiem, że szczególne względy resocjalizacyjne nie przemawiają za skierowaniem takiego sprawcy do zakładu dla odbywających karę po raz pierwszy⁷.

Kodeks karny z 1997 r. wprowadził zmianę dotychczasowych regulacji dotyczących wykonywania kary pozbawienia wolności w warunkach recydywy. Pod rządami wcześniejszego kodeksu karnego, tj. kodeksu karnego z 1969 r., sąd mógł zastosować podwojenie dolnego zagrożenia kary oraz obligatoryjnie stosowano karę pozbawienia wolności. Obecny system prawny zakłada możliwość wymierzenia każdej kary do górnej granicy ustawowego

⁶ Art. 64 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz. U. z 2020 r. poz. 1444.).

⁷ K. Bąk., *Instytucja recydywy w polskim prawie karnym*, [w:] K. Pujer (red.), *Problemy nauk prawnych*, t. 2, Wrocław 2017, s. 67-69.

zagrożenia, która jest przewidziana za dane przestępstwo, z uwzględnieniem górnej granicy kary nadzwyczajnie obostrzonej. Dodatkowo sąd ma możliwość stosowania warunkowego zawieszenia wykonania kary oraz warunkowego zwolnienia z reszty odbywania kary, jednak może ono nastąpić dopiero po odbyciu dwóch trzecich kary.

Powrót do przestępstwa nie ma wpływu na ocenę stopnia społecznej szkodliwości czynu. W przypadku recydywy bardzo ważny jest natomiast stopień winy sprawcy, gdyż jest on wyznacznikiem dolegliwości kary, która nie może zostać przekroczona. Zgodnie z zasadą proporcjonalności kary do wagi czynu sąd jest zobowiązany, z uwzględnieniem górnej granicy kary w stosunku do stopnia winy, do orzeczenia kary sprawiedliwej, ale przede wszystkim odpowiadającej potrzebom prewencyjnym¹⁰⁸.

Karę pozbawienia wolności wykonuje się w następujących rodzajach zakładów karnych: zakładach karnych dla młodocianych, zakładach karnych dla odbywających karę po raz pierwszy, zakładach karnych dla recydywistów penitencjarnych oraz zakładach karnych dla odbywających karę aresztu wojkowego. Wyjątkiem są kobiety, które odbywają karę pozbawienia wolności odrębnie od mężczyzn⁸.

Osoby ponownie popełniające przestępstwa cechuje niskie wykształcenie. Często kończą edukację na poziomie szkoły podstawowej, nierzadko wielokrotnie zmienianej. Niewątpliwie niskie wykształcenie recydywistów należy wiązać z tym, że wielu z nich już od wczesnych lat młodzieńczych popadało w konflikt z prawem, co skutkowało umieszczeniem ich w instytucjach wychowawczych, a później penitencjarnych. Prawdopodobnie jednym z czynników, powodujących taką sytuację, jest nieprzystosowanie szkolne, opóźnienia edukacyjne oraz zmiany szkół, będące konsekwencją umieszczenia w instytucji wychowawczej. Poziom wykształcenia recydywistów ulega zmianie w wyniku uzupełniania lub zdobywania kolejnych poziomów wykształcenia przez część z nich w szkołach i na kursach przywzięciennych podczas odbywania kary pozbawienia wolności, co obrazuje tabela poniżej.

⁸ Art. 69 i 87 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz.U. z 2021 r., poz. 53 ze zm.).

Tabela 6. Osadzeni objęci nauczaniem w szkołach przywieziennych w latach 2017-2020

Wyszczególnienie	Liczba w danym roku szkolnym			
	2016/2017	2017/2018	2018/2019	2019/2020
Szkoły podstawowe	0	39	129	148
Gimnazja	154	78	45	14
Zasadnicze szkoły zawodowe	X	X	X	X
Technika zawodowe	X	X	X	X
Szkoły policealne	63	83	63	32
Licea ogólnokształcące	1 287	1 000	930	938
Szkoły wyższe	17	10	7	14
Kwalifikacyjne kursy zawodowe	2 809	2 893	3 401	3 066
Ogółem	4 330	4 103	4 575	4 212

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze statystyk SW.

Tabela określa liczbę osadzonych objętych nauczaniem na poszczególnym etapie edukacji. Co roku z możliwości podwyższenia wykształcenia oraz kompetencji, poprzez branie udziału w kursach zawodowych, uczestniczy ponad 4 000 osadzonych.

Tabela 7. Absolwenci szkół przywięziennych i pozawięziennych w latach 2017-2020

Wyszczególnienie	Liczba w danym roku szkolnym			
	2016/ 2017	2017/ 2018	2018/ 2019	2019/ 2020
Szkoły podstawowe	0	0	0	28
Gimnazjum	57	68	25	10
Zasadnicze szkoły zawodowe	X	X	X	X
Technika zawodowe	X	X	X	X
Szkoły policealne	11	26	19	27
Licea ogólnokształcące	184	166	247	116
Ogółem	252	260	291	181

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze statystyk SW.

Analizując powyższą tabelę, można zaobserwować, że absolwentów szkół przywięziennych i pozawięziennych jest o wiele mniej. Według danych z tabeli numer 6 średnio 1 251 osadzonych, w ciągu czterech omawianych lat, było objętych nauczaniem od szkoły podstawowej do szkoły ogólnokształcącej, natomiast, według powyższej tabeli, szkoły przywięzienne i pozawięzienne w tych samych czterech latach ukończyło zaledwie 246 osadzonych.

Według Renaty Szczepanik przez brak odpowiedniego wykształcenia, wykwalifikowania oraz doświadczenia zawodowego osadzeni po opuszczeniu zakładów karnych mieli problem z legalną pracą, przez co głównym źródłem utrzymania recydywistów były pieniądze, pochodzące z przestępstwa.

Kolejnym czynnikiem, mającym wpływ na powrót do przestępczości, są uzależnienia od alkoholu i substancji psychoaktywnych, które determinowały pojawianie się problemów z policją, problemów i nieporozumień w rodzinie, z partnerkami życiowymi oraz kolegami. W przypadku 74% badanych alkohol był podstawowym czynnikiem kryminogennym w grupie przestępców. Co ciekawe, postawa proalkoholowa nasila się wraz z pogłębieniem się recydywy. W chwili popełnienia pierwszego przestępstwa alkohol

był przyczyną 36% dokonanych naruszeń, dla skazywanych szósty i siódmy raz – udział alkoholu w zachowaniach kryminalnych wzrósł do 65%, a dla skazywanych powyżej 12 razy był on bezpośrednią przyczyną 85,5% wszystkich przestępstw (najczęściej dopuszczali się oni bójki lub pobicia pod wpływem alkoholu). Duży wpływ na powrotność do zakładów karnych miało dzieciństwo recydywistów. Znaczna część z nich wychowywała się w zdeorganizowanych środowiskach rodzinnych oraz, z powodu ograniczenia praw rodzicielskich, w instytucjach opiekuńczo-wychowawczych. Środowisko rodzinie cechowało ubóstwo socjalne, kulturowe oraz materialne. Atmosfera wychowawcza nacechowana była przemocą oraz uzależnieniami i problemami alkoholowymi rodziców. W co trzeciej rodzinie występowało zjawisko sądowej karalności rodziców za przestępstwa kryminalne. Także rodzeństwo recydywistów od okresu dzieciństwa przejawiało szereg zaburzeń w zachowaniu; nieprzystosowanie było głównie związane ze szkołą i cechowały je objawy demoralizacji. W okresie dorosłości recydywistów negatywne przeżycia rodzinne skutkowały w większości przypadków zobojętnieniem w relacji bądź jej całkowitym zerwaniem⁹.

Natomiast według Katarzyny Gucwa-Porębskiej dużym problemem osób opuszczających więzienie jest brak wsparcia, samotność, odrzucenie społeczne, stygmatyzacja, utrudnienia na rynku pracy, podatność na wpływy grup przestępczych oraz prowadzenie przestępczego trybu życia. Każdy z tych czynników, w zależności od nasilenia, w jakim będzie oddziaływał na daną jednostkę, może się przyczynić do powrotu osoby do zakładu karnego. Readaptację może utrudniać ocenianie jednostki według jednej przypisanej jej roli: dewianta i przestępcy. Takie osoby bardzo często poddawane są społecznemu ostracyzmowi, co skutkuje karierą przestępczą i jest niejednokrotnie procesem nieodwracalnym.

⁹ R. Szczepanik, *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015, s. 27-32.

Tabela 8. Skazani według powrotności do zakładu karnego w latach 2017-2020

Wyszczególnienie		Liczba skazanych			
		2017	2018	2019	2020
W tym:	Art. 64 par 1	18 244	17 762	17 774	16 067
	Art. 64 par 2	4 965	4 891	4 708	4 480
Skazani odbywający zasadniczą karę pozbawienia wolności po raz:	Drugi	21 296	21 107	21 033	19 190
	Trzeci	9 321	9 086	9 486	8 746
	Czwarty	4 097	3 908	4 075	3 807
	Piąty	1 528	1 463	1 432	1 318
	Szósty	692	671	659	604
	Siódmy i więcej	663	598	622	558

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych ze statystyk SW.

Powyższa tabela przedstawia liczbę skazanych, odbywających karę pozbawienia wolności w poszczególnych przypadkach recydywy. W przeciągu czterech lat można zaobserwować spadek powrotności skazanych. Niepokojące jest jednak zjawisko wielokrotnego powrotu. Mimo że liczby spadają, wciąż wiele osób jest skazanych po raz trzeci i więcej.

ODSTĄPIENIE OD PRZESTĘPCZOŚCI

Odstąpienie od przestępczości odnosi się do zaniechania działań w konkretnym przypadku, odnośnie do jednostkowego czynu w wyniku jakichś zewnętrznych bądź wewnętrznych okoliczności, które spowodowały zatrzymanie akcji. Opisane powyżej pojęcie można odnieść do uregulowanego w art. 15 kodeksu karnego dobrowolnego odstąpienia od dokonania czynu zabronionego objętego klauzulą niekaralności za taką postać usiłowania, jeżeli czynny żal sprawcy nie dopuścił do dokonania czynu.

Odstąpienie od przestępczości to szerokie pojęcie, które odnosi się do całego zjawiska przestępczości, a także cech prezentowanych przez jednostkę oraz stylu życia. Problem ze znalezieniem momentu, od którego dana jednostka nie wchodzi na drogę przestępczą, jest dość skomplikowany. Droga przestępcy może być niejednolita – pomiędzy popełnieniem przestępstwa jest chwila spokoju, życia zgodnie z prawem, a następnie ponownie popełniane jest przestępstwo. Czasami ta sekwencja powtarzana jest wielokrotnie, ale czasami przestępcy wchodzi w przestępczość tylko raz. Zmiany te bywają długookresowe, nawet stałe, a czasami są krótkotrwałe¹⁰.

Według psychologii pozytywnej, aby osoby ponownie nie popełniały przestępstw, należy im dać wiedzę, umiejętności, szansę i zasoby do prowadzenia dobrego życia, które to czynniki uwzględniają ich indywidualne i szczególne preferencje, zainteresowania i wartości. Zasadniczym celem resocjalizacji jest umożliwienie osobie stworzenia planu życia, obejmującego sposoby skutecznego zdobywania podstawowych dóbr bez krzywdzenia innych.

Badania psychologiczne, biologiczne, społeczne i antropologiczne wykazują, że przestępcy mają te same upodobania i podstawowe potrzeby co inni ludzie i są predysponowani do poszukiwania celów oraz dóbr, które stanowią dla jednostki życiowe priorytety. Można wymienić jedenaście dóbr podstawowych, których każda jednostka potrzebuje w większym bądź mniejszym stopniu. Są to: życie, wiedza, doskonałość w grze/zabawie/sztuce, doskonałość w pracy, doskonałość w sprawstwie/czynniku ludzkim, wewnętrzny spokój, przyjaźń, wspólnota, duchowość, szczęście oraz kreatywność.

Zmiana swojego dotychczasowego stylu życia wymaga od byłego skazanego wiele pracy. Aby ponownie uzyskać akceptację społeczną, musi zdobyć się na czteroetapowy wysiłek. Początki realizacji zmiany wewnętrznej charakteryzują wątpliwości co do słuszności i użyteczności swojej dotychczasowej roli, roli przestępcy. Faza wstępna poprawy oznacza również analizę i zrozumienie swoich wadliwych zachowań i postaw społecznych oraz ukazanie gotowości do zmian. Następnym stadium jest poszukiwanie alternatywnej roli, jaką dana osoba może odgrywać w życiu, oraz włączenie się emocjonalne i intelektualne w działania rozwijające czynniki i mechanizmy procesów twórczych, dzięki czemu zostaje uzewnętrzniony potencjał niezbędny do dalszej osobistej przemiany. Ostatnim etapem jest zainicjowanie adaptowania społecznego poprzez

¹⁰ M. Muskała, „Odstąpienie od przestępczości” w *teorii i praktyce resocjalizacyjnej*, Poznań 2016, s. 135-139.

zmianę poglądów oraz powstanie nowej tożsamości społecznej, która umożliwia powstanie i podjęcie nowych ról społecznych, takich jak: rola ojca, dobrego syna, przyjaciela, męża¹¹.

Maciej Muskała poddał analizie refleksje byłych przestępców, chcących dokonać w sobie pewnych zmian. W celu zbadania, w jaki sposób dochodzi do odstąpienia od przestępczości, przyjrzał się przemyśleniom byłych przestępców i poddał analizie dwa elementy. Pierwszym są czynniki oraz procesy związane z rozpoczęciem procesu zmiany. Pozwala poznać wewnętrzne przeobrażenie przestępców, którzy starają się dostosować do istniejącego ładu społecznego poprzez akceptację kulturowo określonych celów oraz środków ich realizacji. Drugim czynnikiem jest proces utrzymania zachowań wolnych od przestępczości w obliczu życiowych przeszkód i frustracji¹².

Osoby opuszczające zakłady karne w readaptacji oraz przystosowaniu do życia na wolności oprócz pomocy najbliższych mogą skorzystać z pomocy postpenitencjarnej. Pomocy osobom pozbawionym wolności zwalnianym z zakładów karnych i aresztów śledczych, a także osobom im najbliższym, udziela się w szczególności przez:

1. pokrywanie kosztów czasowego zakwaterowania lub udzielanie schronienia w ośrodku dla bezdomnych;
2. okresową dopłatę do bieżących zobowiązań czynszowych i opłat za energię cieplną, energię elektryczną, gaz, wodę, opał, odbiór nieczystości stałych i płynnych za lokal mieszkalny lub dom jednorodzinny, do którego osoba uprawniona posiada tytuł prawny, proporcjonalnie do liczby osób stale zamieszkujących w tym lokalu lub domu;
3. organizowanie i finansowanie poradnictwa prawnego, promocji zatrudnienia, aktywizacji zawodowej, szkoleń i kursów podnoszących kwalifikacje zawodowe oraz pokrywanie kosztów egzaminów potwierdzających kwalifikacje zawodowe, programów podnoszących kompetencje społeczne, mających na celu przeciwdziałanie czynnikom kryminogennym, a zwłaszcza agresji i przemocy, w tym przemocy w rodzinie, oraz problemom uzależnień;
4. zakup materiałów, narzędzi, wyposażenia oraz urządzeń niezbędnych do realizacji programów, oraz szkoleń i kursów podnoszących kwalifikacje

¹¹ E. Pindel, *Ułatwienia i trudności na drodze do readaptacji społecznej po karze pozbawienia wolności*, [w:] A. Jaworska (red.), *Resocjalizacja zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, Kraków 2009, s. 101-102.

¹² M. Muskała, „Odstąpienie ...”, op. cit., s. 221-222.

- zawodowe, a także wykonywania pracy nieodpłatnej;
5. pokrywanie kosztów związanych ze specjalistycznym leczeniem lub rehabilitacją leczniczą oraz uzyskiwaniem orzeczeń o niepełnosprawności, stopniu niepełnosprawności lub niezdolności do pracy, transportu specjalnego, zgodnie ze wskazaniami lekarskimi, lub przejazdów do miejsca pobytu, nauki, terapii, pracy, zwłaszcza wykonywanej nieodpłatnie, uzyskaniem dowodu osobistego oraz innych dokumentów, niezbędnych do uzyskania pomocy, grupowego ubezpieczenia od następstw nieszczęśliwych wypadków osób zakwalifikowanych do udziału w szkoleniach i kursach podnoszących kwalifikacje zawodowe oraz pracy wykonywanej nieodpłatnie;
 6. promowanie i wspieranie inicjatyw i przedsięwzięć służących skutecznej readaptacji skazanych, działań o charakterze edukacyjnym i informacyjnym, organizowanie i prowadzenie szkoleń, organizowanie i zlecanie badań naukowych dotyczących sytuacji osób skazanych;
 7. pokrywanie kosztów związanych z organizacją i udzielaniem pomocy rzeczowej w formie:
 - żywności lub bonów żywnościowych;
 - odzieży, bielizny, obuwia, środków czystości i higieny osobistej lub bonów towarowych;
 - biletów komunikacji publicznej;
 - leków, środków opatrunkowych i sanitarnych;
 - wyrobów medycznych, w tym protez, przedmiotów ortopedycznych i środków pomocniczych;
 - pomocy naukowych, dydaktycznych, książek i materiałów biurowych;
 - niezbędnych przedmiotów wyposażenia domowego lub innych przedmiotów użytku osobistego ułatwiających funkcjonowanie społeczne w miejscu zamieszkania lub pobytu, zwłaszcza osób niepełnosprawnych;
 - materiałów, narzędzi i wyposażenia niezbędnego do uczestnictwa w szkoleniu zawodowym, wykonywania wyuczonego zawodu albo prowadzenia działalności gospodarczej na własny rachunek;
 8. udzielanie świadczeń pieniężnych na cel wskazany przez organ lub podmiot udzielający pomocy¹³.

¹³ Zob. § 39. Rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie

Aneta Jaworska wymienia następujące podmioty mogące udzielić pomocy postpenitencjarnej poza terenem jednostki penitencjarnej, które posiadają konkretne programy pomocowe:

1. kuratorzy sądowi opracowują programy pomocowe oraz mają stały kontakt z osobami opuszczającymi zakłady karne na podstawie warunkowego przedterminowego zwolnienia;
2. miejskie ośrodki pomocy społecznej udzielają pomocy w formie: interwencji kryzysowej, poradnictwa prawnego, psychologicznego, świadczeń pieniężnych, posiłków, odzieży;
3. noclegownie udzielają noclegów oraz świadczeń higieniczno-sanitarnych, pomocy medycznej;
4. Caritas Polska prowadzi doraźną i długotrwałą pomoc materialną, organizuje grupy wsparcia, grupy socjoterapeutyczne i terapeutyczne, pomoc prawną oraz interwencyjne rozmowy indywidualne;
5. Patronackie Stowarzyszenie Penitencjarne, które ma charakter służby społecznej, wywierającej nacisk na humanizowanie wykonywania kary pozbawienia wolności;
6. Towarzystwo Pomocy im. św. Brata Alberta prowadzi schroniska dla bezdomnych i udziela pomocy materialnej;
7. Fundacja Pomoc Społeczna „Przywróć Nadzieję” oferuje pomoc zwłaszcza osobom opuszczającym zakłady karne, będącym w podeszłym wieku, chorym i niepełnosprawnym: noclegi, posiłki, odzież i pomoc medyczną;
8. Stowarzyszenie Monar – realizuje programy skierowane do osób bezdomnych, uzależnionych, wykluczonych społecznie, w tym więźniów;
9. Ruch „Markot”. Jego ideą jest pomoc w wychodzeniu z marginesu społecznego. Ruch realizuje programy AA oraz programy oparte na uczeniu zasad współżycia społecznego, szacunku do pracy, nawiązywania trwałych więzi emocjonalnych¹⁴.

ZAKOŃCZENIE

Odizolowanie osoby skazanej od reszty społeczeństwa wpływa na bezpieczeństwo państwa, jednak oddziałuje negatywnie na samego osadzonego, który ma znacznie ograniczony kontakt z najbliższymi i całkowicie

Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej – Funduszu Sprawiedliwości (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 683).

¹⁴ A. Jaworska, *Leksykon resocjalizacji*, Kraków 2012, s. 244.

ograniczoną możliwość udziału w życiu publicznym. Skazany po odbyciu kary musi na nowo zacząć wypełniać funkcje społeczne, które zostały przerwane przez umieszczenie go w izolacji penitencjarnej, takie jak rola ojca, syna, męża, czy matki, córki, żony. Do zwiększenia roli resocjalizacji, przyczynia się ustawodawstwo, które uważa ją za jeden z podstawowych elementów odbywania kary pozbawienia wolności.

Dość istotna jest zatem resocjalizacja skazanych, która umożliwia im podwyższenie swoich kwalifikacji zawodowych oraz zdobycie wyższego od dotychczasowego wykształcenia, co pozwoli im łatwiej odnaleźć się na rynku pracy i spowoduje ich większą atrakcyjność dla pracodawców. Ważnym elementem resocjalizacji jest także udział skazanych w różnego rodzaju projektach, dzięki czemu mogą pełniej uczestniczyć w życiu rodzinnym.

Dla większości skazanych, co można zobaczyć w wywiadach więźniów, motywacją do odstąpienia od przestępczości jest rodzina, która zaspokaja podstawowe potrzeby emocjonalne, pomaga w readaptacji społecznej oraz udziela wsparcia w problemach napotkanych po odbyciu kary. Prawidłowy przebieg resocjalizacji, a także właściwie udzielona pomoc postpenitencjarna, dają duże szanse na powrót osadzonego do społeczeństwa i ograniczają możliwość powrotu do przestępczości. Aby jednak proces resocjalizacji był skuteczny, niezbędna jest chęć polepszenia życia przez osadzonego i jego zaangażowanie.

Jak można zauważyć w tabeli dotyczącej liczby powrotności skazanych do zakładu karnego, w latach 2017-2020 liczba ta zaczęła się zmniejszać. Może to sugerować, że coraz większa grupa osób nie chce ponownie wracać do zakładów karnych i chce uczestniczyć w życiu swoich najbliższych. Potwierdza to również, że prowadzenie resocjalizacji ma sens, ponieważ przyczynia się do zmniejszania powrotności osób wcześniej skazanych, a w konsekwencji zwiększa poczucie bezpieczeństwa w społeczeństwie.

BIBLIOGRAFIA

Akty Prawne

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r., Nr 78. poz. 483).
2. Ustawa z dnia 26 października 1982 r. *o postępowaniu w sprawach nieletnich* (t.j. Dz. U. z 2018 r., poz. 969 ze zm.).

3. Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o *Policji* (Dz.U.2020 r., poz. 360 ze zm.).
4. Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o *Straży Granicznej* (Dz. U. 2020 r., poz. 305 ze zm.).
5. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny* (Dz. U. z 2020 r., poz. 1444).
6. Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. *Kodeks karny wykonawczy* (Dz. U. z 2021 r., poz. 53).
7. Ustawa z dnia 24 maja 2002 r. o *Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu* (Dz. U. 2020 r., poz. 27).
8. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 7 marca 1928 r. w sprawie organizacji więziennictwa (Dz. U. Nr 29, poz. 272).
9. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Społecznej z dnia 1 września 2000 r. w sprawie placówek opiekuńczo-wychowawczych (Dz. U. Nr 80, poz. 900).
10. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 października 2001 r. w sprawie zakładów poprawczych i schronisk dla nieletnich (Dz. U. z 2017 r., poz. 487).
11. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 13 września 2017 r. w sprawie Funduszu Pomocy Pokrzywdzonym oraz Pomocy Postpenitencjarnej - Funduszu Sprawiedliwości (t.j. Dz. U. z 2019 r., poz. 683).

Literatura

1. Bąk K., *Instytucja recydywy w polskim prawie karnym* [w:] K. Pujer (red.), *Problemy nauk prawnych*, t. 2, Wrocław 2017.
2. Bojar A., Matkowska A., *Programy integracji rodzin w procesie readaptacji osadzonych* [w:] Kowalczyk D., Snopek M. (red.), *Resocjalizacja w przestrzeni penitencjarnej. Stan i potrzeby*, Opole 2018.
3. Jaworska A., *Leksykon resocjalizacji*, Kraków 2012.
4. Gucwa-Porębska K., *Formy wsparcia dla osób skazanych przedterminowo opuszczających zakłady karne*, Kraków 2015.
5. Jemioło T., *Bezpieczeństwo Kulturowe w Warunkach Globalizacji Procesów Społecznych*, Warszawa 2016.
6. Konopczyński M., *Twórcza resocjalizacja, Wybrane metody pomocy dzieciom i młodzieży*, Warszawa 1996.
7. Krzaczkowska B., *Etiologia zaburzeń zachowania dzieci i młodzieży. Rola Poradni Psychologiczno-Pedagogicznej w zapobieganiu niedostosowaniu*

- społecznemu*, [w:] Karłyć-Ćwik A., Rybaczeńska-Abdel Kawa D. (red.), *Resocjalizacja czarno na białym, Konteksty niedostosowania społecznego i ich praktyczne odniesienia*, Toruń 2016.
8. Kulicki M., Kwiatkowska-Darul V., Stępka L., *Kryminalistyka*, Toruń 2005.
 9. Leszczyński M., *Bezpieczeństwo Społeczne a Współczesne Państwo*, Gdynia 2011.
 10. Lubińska-Bogacka M., *Problemy readaptacji skazanych i pomoc w ich resocjalizacji*, Kraków 2017.
 11. Marczak M., *Resocjalizacyjne programy penitencjarne realizowane przez Służbę Więzienną w Polsce*, Kraków 2009.
 12. Muskała M., „Odstąpienie od przestępczości” w teorii i praktyce resocjalizacyjnej, Poznań 2016.
 13. Olejnik L., *Program pracy wolontarystycznej „BONA” jako metoda readaptacji społecznej*, [w:] Dybalska I. (red.), *Kobieta w Więzieniu- polski system penitencjarny wobec kobiet w latach 1998-2008*, Warszawa 2009.
 14. Oronowska A., Zduński I., *Resocjalizacja Penitencjarna Zarys Problematyki*, Bydgoszcz 2014.
 15. Pindel E., *Ułatwienia i trudności na drodze do readaptacji społecznej po karze pozbawienia wolności*, [w:] Jaworska A. (red.), *Resocjalizacja zagadnienia prawne, społeczne i metodyczne*, Kraków 2009.
 16. Pływaczewski E. W. et al., *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju*, Warszawa 2019.
 17. Pokruszyński W., *Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka*, Józefów 2012.
 18. Sadzuga R., *Macierzyństwo czynnikiem wspomagającym resocjalizację kobiet w zakładach karnych*, [w:] Szejkowska M. M., Ryś K. D. (red.), *Współczesne wyzwania dla systemów penitencjarnych na świecie*, Olsztyn 2016.
 19. Sekściński A., *Bezpieczeństwo wewnętrzne w ujęciu teoretycznym. Geneza i współczesne rozumienie w naukach politycznych*, Warszawa 2013.
 20. Solarz A., *Zagadnienie przestępczości zawodowej w Polsce*, Warszawa 1967.
 21. Szczepanik R., *Stawanie się recydywistą. Kariery instytucjonalne osób powracających do przestępczości*, Łódź 2015.
 22. Szczygieł G.B., *Społeczna Readaptacja Skazanych w Polskim Systemie Penitencjarnym*, Białystok 2002.
 23. Tyleszewska M., *Wykonywanie kary pozbawienia wolności wobec kobiet*, Białystok 2018.

24. Urban B., Stanik J. M. (red.), *Resocjalizacja teoria i praktyka pedagogiczna*, Warszawa 2007.

Strony internetowe

1. *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego nr7(4)*, „Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, 2012, <https://www.abw.gov.pl/pl/pbw/publikacje/przeglad-bezpieczenstw-8/895,PrzegladBezpieczenstwa-Wewnetrznego-nr-7-4-2012.html>, (dostęp 21.04.2021).
2. „Służba więzienna”, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Skazani%20zdobycyjaj%20nowe%20kwalifikacje%20zawodowe>, (dostęp 21.04.2021).
3. Rzekiecki T., *Duchowa pomoc*, „Służba więzienna”, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/zaklad-karny-w-ilawie-duchowa-pomoc>, (dostęp 21.04.2021).
4. *Listopadowa tradycja*, „Służba więzienna”, <https://www.sw.gov.pl/aktualnosc/Listopadowa-tradycja>, (dostęp 21.04.2021).
5. *Uwarunkowania bezpieczeństwa państwa*, „Platforma Edukacyjna Ministerstwa Edukacji i Nauki. Zintegrowana Platforma Edukacyjna” <https://epodreczniki.pl/a/uwarunkowania-bezpieczenstwa-panstwa/D3wgi-GR7m>, (dostęp 21.04.2021).
6. *Organy ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego*, „Wikipedia” https://pl.wikipedia.org/wiki/Bezpiecze%C5%84stwo_publiczne, (dostęp 21.04.2021).
7. *O ABW*, „Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego”, <https://www.abw.gov.pl/pl/o-abw/4,Agencja-Bezpieczenstwa-Wewnetrznego.html>, (dostęp 21.04.2021).
8. *Misja i zadania Państwowej Straży Pożarnej*, „Gov.pl”, <https://www.gov.pl/web/kgpsp/misja-i-zadania>, (dostęp: 21.04.2021).
9. „Straż Miejska w Olsztynie”, <https://strazmiejska.olsztyn.eu/p,62,misja-i-zadania>, (dostęp 21.04.2021).